

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра біології та методики її викладання

ДИПЛОМНА РОБОТА

магістра

з теми «**МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
УСВІДОМЛЕНИХ ЗНАТЬ ШКОЛЯРІВ ПРО РЕПРОДУКЦІЮ ТА
РОЗВИТОК ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ**»

Виконала: студентка II курсу, групи Biol1-M20
спеціальності 014 Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини)
Скавронська Юлія Олегівна

Керівник: **Казанішена Н.В.**, доцент кафедри
біології та методики її викладання, кандидат
педагогічних наук, доцент

Рецензент: **Мендерецький В.В.**, професор
кафедри географії та методики її викладання,
доктор педагогічних наук

Кам'янець – Подільський – 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Статеве виховання школярів, його цілі й завдання.....	9
1.2. Репродукція та розвиток людини як медична й біологічна проблема.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНИХ ЗНАНЬ ШКОЛЯРІВ ПРО РЕПРОДУКЦІЮ ТА РОЗВИТОК ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ.....	26
2.1. Етапи формування знань школярів про репродукцію та розвиток людини.....	26
2.2. Методи й засоби формування знань школярів про репродукцію та розвиток людини.....	32
2.3. Методи й засоби формування відповідального ставлення школярів до здоров'я репродуктивної системи.....	54
2.4. Педагогічні умови ефективності формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини.....	63
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСЛІДНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	64
3.1. Організація дослідної роботи.....	64
3.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	66
3.3. Результати експериментальної перевірки дослідних матеріалів.....	68
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Реформування українського суспільства потребує істотних змін у підходах до виховання молодого людини. Сучасні державні документи з питань національної освітньої політики визначають основні ідеї щодо змісту виховання особистості: забезпечення знання і розуміння загальнолюдських цінностей, цінностей національної культури; формування досвіду гуманної поведінки в найважливіших видах людської діяльності; самостійності у прийнятті рішень, вільного вибору вчинків, способів самореалізації в усіх сферах життєдіяльності. Питання статевого виховання молоді існували та розвивалися з розвитком самого людства, були предметом уваги з боку соціологів, педагогів і лікарів. На сьогодні статево виховання — це багатоаспектна проблема, що передбачає морально-психологічний, анатомо-фізіологічний, медико-гігієнічний, психо-сексуальний та юридичний компоненти [4].

Актуальність статевого виховання учнівської молоді в сучасній школі зумовлена прискореним статевим розвитком школярів (акселерація), недостатнім рівнем обізнаності неповнолітніх у статевій сфері, статевою розпущеністю певної частини неповнолітніх, проституцією та злочинністю на статевій основі, поширенням порнографії, що руйнує психіку неповнолітніх. Усе це виявляється в недостатній підготовленості багатьох молодих людей до створення сім'ї, виконання родинних обов'язків, що нерідко спричинює розлучення [54].

Серед сучасних педагогічних проблем однією з суспільно важливих є зниження віку початку неповнолітніми статевого життя, що супроводжується зростанням кількості штучного переривання вагітності, розширенням діапазону венеричних захворювань, появою серед школярок матерів-одиначок [11].

Актуальність проблеми статевого виховання зумовлена також некомпетентністю педагогів, батьків у питаннях сексуальної освіти, що

призводить до відсутності ранньої орієнтації на виконання соціальної ролі в житті (батька, матері, дружини, чоловіка) [15].

Сучасні підлітки, які не мають необхідних знань про сексуальне життя та його наслідки, сприймають ризики щодо здоров'я, наслідки небезпечної поведінки досить абстрактно. Найабстрактнішим ризиком для молоді – є ризик захворіти ВІЛ–інфекцією, здебільшого молодь недооцінює небезпеку, через відсутність достатньої інформації. Підлітки вважають, що саме з ними нічого небезпечного статися не може. Наприклад, багато дівчат та юнаків не розуміють те, що навіть один статевий акт може призвести до інфікування ВІЛ. Тому, слід приділяти багато уваги сексуальному вихованню молоді. Юнак та дівчина мають розуміти, що ризик інфікування ВІЛ можливо звести до мінімуму, якщо утримуватися від статевих стосунків у підлітковому віці, а дорослим мати статеві стосунки лише з одним постійним, надійним партнером [16].

Важливою умовою становлення гармонійної особистості є формування у дитини (відповідно до її віку) статево-рольової позиції, і роль сім'ї тут має провідне значення. Тому, батькам не слід чекати, поки діти самі почнуть ставити запитання про секс, оскільки підлітки, зазвичай не запитують, а шукають відповідь самостійно від однолітків, старших друзів та інтернету, а інформація з цих джерел, найчастіше має викривлений характер, що може призвести до проблем із здоров'я та навіть життям [32]. Результатом статевого виховання має стати особисте уявлення дитини про моральні та соціальні норми статевої поведінки у різних сферах життя. Отримавши інформацію щодо наслідків небезпечної поведінки, підліток може зробити вибір, який стане не лише запорукою щасливого життя, а й врятує його [55].

Про необхідність статевого виховання учнівської молоді висловлюються, виходячи зі своїх моральних, етичних, релігійних чи інших засад. Усі, хто так говорить про цей фрагмент програми з основ здоров'я, групуються таким чином. Більшість («ліберали») схвалює наявність тематики статевого виховання

у програмі предмету «Основи здоров'я», які, як правило, висловлюють свою позицію, лише відповідаючи на запитання, аргументуючи це так: «Є в програмі. Діти Теорія та методика управління освітою, № 4, 2010 р. вивчають таку тематику – добре»; «Нарешті!»; «Довіряю фахівцям»; «Краще хай дізнаються від педагога і психолога, ніж зі ЗМІ, реклами, кінофільмів чи один від одного». Меншість складається з «нейтралів» та «радикалів»: тут переважають «нейтралі», для яких несуттєво, вчать «цьому» дітей чи ні. «Радикалів» найменше, але вони, як правило, голосно висловлюють свою точку зору, навіть войовничо, захищають свою позицію, найчастіше застосовуючи аргументи морально-етичного чи релігійного характеру. Батьки, звичайно, мають повне право вирішувати, будуть їх діти вивчати у класі (індивідуально, групою, загальним обговоренням) фрагменти програми, присвячені статево му вихованню, чи ні. Про це, аргументувавши своє рішення, вони повинні повідомити вчителя, дирекцію школи. Однак приймати таке рішення слід, зваживши усі «за» й «проти». Висловлюють свою точку зору на доцільність вивчення аспектів статевого виховання й ті релігійні групи, громади та організації, основні положення яких суперечать сучасним точкам зору на питання планування сім'ї, методам запобігання й лікування хвороб. Діти, які живуть у сім'ях, де сповідують ті чи інші релігійні заборони, під впливом батьків та громади віруючих не можуть вивчати більшість тем програми предмету «Основи здоров'я», що, звичайно, не може не позначитися на рівні всіх складових їх здоров'я. Представники таких релігійних об'єднань різко засуджують включення питань статевого виховання до шкільної програми, аргументуючи свою позицію негативним впливом цієї тематики на моральність, що виявляється, як вони зазначають, у статевій розбещеності молоді [44].

Слід наголосити, що у програмі предмета «Біологія» вивчаються теми, під час яких є всі умови для повноцінного статевого виховання школярів. Це теми, пов'язані із вивченням репродукції та розвитку організму людини [49].

Питання розвитку біологічної освіти та методики вивчення різних аспектів шкільного курсу біології сьогодні активно розробляється вчителями-практиками та науковцями. Над питаннями модернізації, удосконалення навчання працює багато дослідників та педагогів: Бурчинська А.В, Губар Д.Є., Даниленко Л.І., Даниленко М.І., Дичківська І.М., Захарчук Т.В., Непомняща Т.В., Олійник О.В, Шостаківська М.Н. та ін. [43].

На нашу думку, саме формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток організму людини – основа, на якій базується повноцінне статеве виховання учнівської молоді. Питання репродукції та розвитку вивчаються у 8 класі. Це важливий період у статевому дозріванні молоді, у формуванні відповідальної поведінки та усвідомленого ставлення до питання взаємин із протилежною статтю. Вважаємо за доцільне теоретичний матеріал тем, пов'язаних із репродукцією та розвиток людини, використовувати із метою розвитку свідомого ставлення школярів до проблем спілкування із протилежною статтю, статевого розвитку, планування стосунків, планування сім'ї тощо. Використання тем, присвячених репродукції та розвитку організму людини, в цілях статевого виховання молодого покоління допоможе запобігти багатьом проблемам, пов'язаним із статевим життям молоді. Означене вище доводить актуальність обраної теми дослідження: **«МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНИХ ЗНАНЬ ШКОЛЯРІВ ПРО РЕПРОДУКЦІЮ ТА РОЗВИТОК ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема є складовою тематики наукових досліджень кафедри біології та методики її дослідження.

Мета дослідження: аналіз методичних особливостей формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини під час вивчення біології у закладі загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

- обґрунтувати значення формування знань школярів про репродукцію та розвиток людини;
- проаналізувати можливості шкільного курсу біології у формуванні знань школярів про репродукцію та розвиток людини;
- на основі аналізу наукових праць та шкільної практики відібрати й адаптувати до завдань дослідження форми й методи навчання, ефективні для формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини під час вивчення біології;
- експериментально перевірити ефективність навчально-методичних матеріалів для формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини під час вивчення біології.

Об'єкт дослідження: процес формування знань школярів про репродукцію та розвиток людини під час вивчення біології.

Предмет дослідження: форми, методи, засоби та педагогічні умови ефективності формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини під час вивчення біології у закладі загальної середньої освіти.

Методи дослідження:

- *теоретичні* (аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури, медичних джерел, аналіз шкільної документації, синтез, систематизація та узагальнення зібраної інформації - дозволили зібрати та систематизувати теоретичний матеріал з тематики дослідження, узагальнити наукові напрацювання, визначити мету та обґрунтувати завдання дослідження);
- *емпіричні* (цілеспрямоване наукове спостереження за освітнім процесом, усне опитування, бесіди, анкетування, тестування, самостійні роботи – дали змогу вивчати реальний стан досліджуваної проблеми у практиці ЗЗСО);
- *експериментальні* (констатувальний та формувальний етапи педагогічного експерименту);

- *математично-статистичні* методи (кількісний аналіз одержаних результатів педагогічного експерименту та якісна їх оцінка, що дали змогу провести аналіз та обробку результатів дослідження, визначити ефективність та дієвість дослідних матеріалів).

Наукова новизна дослідження: *вперше* визначено педагогічні умови ефективності формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини; *уточнено* значення для учнів і суспільства формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини у закладі загальної середньої освіти; охарактеризовано зміст та особливості застосування різних методів формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини під час вивчення біології; *набули розвитку* характеристики методичних особливостей форм та методів навчання біології.

Практичне значення дослідження полягає у підготовці та впровадженні у практику біологічної освіти закладу загальної середньої освіти форм та методів формування знань школярів про репродукцію та розвиток людини, в обґрунтуванні їх ефективності та методичних аспектів застосування. Розроблені під час проведення дослідження форми, методи, засоби навчання біології можуть бути використані вчителями закладів загальної середньої освіти з метою організації освітнього простору з біології. Можуть бути використані у ЗВО під час практичних та лабораторних заняттях з методики навчання біології, під час педагогічної практики у школі.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломного дослідження було апробовано на звітній конференції магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел складає 59 позицій. Робота містить 3 таблиці, 3 рисунки. Загальний обсяг роботи – 103 сторінки, основного тексту – 68 сторінок.

ВИСНОВКИ

Як свідчить аналіз наукових праць та практики статевого виховання у ЗЗСО, сьогодні спостерігається активне статеве дозрівання школярів, раннє статеве життя у поєднанні із відсутністю високого рівня культури взаємин із протилежною статтю. Зокрема, це пов'язано із відсутністю усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини, про фактори, що негативно впливають на репродуктивне здоров'я молоді, зокрема, ранні статеві контакти, незнання впливу шкідливих звичок на репродуктивну систему та на майбутнє потомство тощо.

Основою для формування свідомого ставлення шкільної молоді до проблем репродукції є знання про будову репродуктивної системи та розвиток організму людини. У шкільному курсі біології теми, під час яких у школярів можна формувати усвідомлені знання про репродукцію та розвиток людини є у 8 та 10 класах. Уроки в 11 класі спрямовані на формування відповідального ставлення до власного здоров'я.

З метою формування знань школярів про репродукцію та розвиток людини ми розробили комплекс уроків біології із застосуванням класичних та інноваційних методів навчання. Це, перш за все, словесні – розповідь, бесіда, пояснення, дискусія, інструктаж; робота з підручником у різноманітті своїх прийомів; практичні та лабораторні роботи, практикуми (обов'язкові – ті, що передбачені програмою з біології, та додатково розроблені нами, не передбачені навчальною програмою); наочні методи навчання, зокрема, спостереження, демонстрування, ілюстрування, застосування комп'ютерів, презентацій тощо.

Особливу увагу приділяємо:

- ✓ формуванню інтересу школярів до проблем репродукції й розвитку людини, розвитку інтересу до навчання біології в цілому;
- ✓ застосуванню методів стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності школярів;

- ✓ застосуванню методів формування пізнавального інтересу учнів до біології;
- ✓ формуванню відповідального ставлення до майбутнього батьківства; Інформування про запобігання небажаної вагітності;
- ✓ профілактиці шкідливих звичок та інформуванню про їхній вплив на репродуктивну систему молоді.

Ефективність формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини залежить від дотримання таких умов:

- ✓ необхідність починати статеве виховання дітей з дошкільного віку, що має запобігти формуванню у них викривлених і вульгаризованих уявлень про статеві стосунки між людьми;
- ✓ обов'язкове врахування умов сімейного виховання, особистого прикладу батьків;
- ✓ диференціація змісту, засобів, напрямів виховних впливів на хлопців і дівчат;
- ✓ використання реальних прикладів вірного кохання і подружнього життя, не зловживаючи ілюстраціями з творів мистецтва, оскільки це може скласти враження, що справжнє кохання, взаємоповага між чоловіком і жінкою, вірність існують тільки в літературі чи кіно;
- ✓ дотримання принципу, за яким готувати учнів до сімейного життя успішно можуть лише компетентні вихователі, чії життєві принципи не розходяться з декларованими, яким діти довіряють і яких поважають.

Ефективність застосування досліджуваних форм та методів роботи перевірялась нами у ході експериментального дослідження. Для цього було визначено експериментальні та контрольні класи. Навчально-методичні матеріали застосовувались нами лише в експериментальних класах. Після завершення дослідної роботи ми проводили контрольні зрізи, анкетування.

Таким чином, високий та достатній рівні розвитку інтересу учнів до

біології у дослідних класах проявили 49,4%, у контрольних – 41,8%, що на 7,2 % нижче, аніж в експериментальних класах. Водночас, у дослідних класах виявився нижчим показник середнього та низького рівнів розвитку інтересу до біології – на 7,6 %.

Оскільки на початковому етапі дослідження усі класи перебували у приблизно однакових умовах, то вищі показники успішності та інтересу учнів експериментальних класів до біології обумовлені ефективністю форм, методів, засобів навчання, що розроблялись та впроваджувались нами з метою формування усвідомлених знань школярів про репродукцію та розвиток людини.

Незалежно від того, який характер мають причини, що викликають прогалини у статевому вихованні, – особистісний, громадський чи державний, кожний підліток, юнак чи дівчина особисто стикаються з негативними чинниками, що впливають на цю сферу його здоров'я, і змушені самотійно їм протистояти. Тому кожний з них має бути готовим до протидії означеним чинникам. Та через вікові психологічні особливості за порадою чи допомогою вони швидше звернуться до однолітків, ніж до вчителя, психолога, лікаря чи батьків. Саме тому важливо, щоб ця вікова категорія населення знала, що треба робити, щоб не втратити здоров'я, зокрема, репродуктивне, вміла правильно користуватися необхідними життєвими навичками – вибирати, примати рішення, вирішувати проблеми, критично мислити, ефективно спілкуватися, опиратися тиску, долати емоції й стрес, вибудовувати міжособистісні стосунки, співчувати. Учнівській молоді обов'язково необхідно розвивати почуття гідності, володіти методами самооцінки, усвідомлювати місце здоров'я в ієрархії своїх цінностей і потреб. А все це означає її можливість ефективно користуватися своєю здоров'язбережувальною компетентністю, у тому числі й щодо репродуктивного здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамова Г. М. Сучасні аспекти планування сім'ї : навч. посібник / Г. М. Адамова, О. А. Бондаренко, Н. Г. Гойда та ін. К., 2012. 320 с.
2. Бабинюк О. Технології, методики навчання і виховання [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ippro.if.ua/index.php/2012-10-23-11-51-07/82-uncategorised/735...>
3. Безпалько О. В. Характеристика батьківства // Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. К. : Логос, 2003. С. 62–63.
4. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [Н.М. Бібік, Л.С. Ващенко, О.І. Локшина та ін.]. - К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с
5. Боганець Н. П. Інтерактивні технології на уроках біології та в позаурочній діяльності // Біологія : наук.-метод. журн. 2006. № 17-18. С. 31-34.
6. Бойченко Т.Є Здоров'язберігаюча компетентність як ключова в освіті України / Т.Є. Бойченко // Основи здоров'я і фізична культура. – 2008. – № 11-12. – С. 6-7.
7. Бойченко Т.Є. Основи здоров'я: Програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Т.Є. Бойченко, В.М. Заплатинський, В.В. Дивак. – К. : Перун, 2005. – 41 с.
8. Бондар С., Момот Л., Липова Л., Головка М. Перспективні педагогічні технології: Навч. посіб. / За ред. С. Бондар. Рівне: Тетіс, 2003. 200 с.
9. Братусь І. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини : метод. матеріали / І. Братусь, А. Гулевська-Черниш, Т. Лях // Практична психологія та соціальна робота. 2002. №5. С. 36–49.
10. Буніна Л. М. Усвідомлене батьківство як соціально-педагогічне явище // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка : Пед. науки. 2003. №7. С. 18–20.

11. Василенко О. В. Педагогічні умови статевого виховання старших підлітків у позаурочній діяльності. — автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 Теорія і методика виховання / О. В. Василенко. К., 2006. 20 с.

12. Войтенко Т. Н. Застосування інтерактивних технологій на уроках біології // Біологія. Шкільний світ: газ. для вчителів біології. 2009. № 25. С. 18-19.

13. Вовк І. Б. Контрацепція для сексуально активних осіб віком до 18 років. — Режим доступу: http://health-ua.com/pics/pdf/P_19_1/77.pdf

14. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко та ін. Київ: Алатон, 2017. Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/folders/0Bzt9FAqrO9WcLXZwZ>

15. Голоцван О. А. Надання медико-соціальних послуг дітям та молоді на основі дружнього підходу : метод. рекомендації / О. А. Голоцван, С. І. Осташко, О. М. Мешкова та ін. ; ЮНІСЕФ. К., 2008. 180 с.

16. Горностай П. П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації. Гендерні студії: освітні перспективи : навч.-метод. матеріали. К. : Фоліант, 2003. С. 5–21.

17. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України. 2014. № 5. С. 4.

18. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.

19. Довідник з питань репродуктивного здоров'я / за ред. проф. Н. Г. Гойди. К. : Вид-во Раєвського, 2004. 128 с.

20. Жирська Г. Я. Інноваційні методи навчання в процесі вивчення біології // Загальна методика навчання біології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. І. В. Мороза. Київ : Либідь, 2006. С. 276-284.

21. Загальна методика навчання біології: Навч. посібник /І.В. Мороз, А.В. Степанюк, О.Д. Гончар та ін.; За ред.. І.В. Мороза. Київ: Либідь, 2006. – 592 с.
22. Загальні методи навчання [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/2271/97/>.
23. Загубинога О.О., Науменко Г.С. Використання інтерактивних технологій під час вивчення екології Харків : Вид група «Основа», 2008. 314с.
24. Зайченко І.В. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ : Освіта України, КНТ, 2008. 528 с.
25. Інструкція з охорони праці для учнів у кабінеті біології / URL : <https://osvita-docs.com/node/82>
26. Краснопольська Т. М. Теоретико-практичні аспекти гендерних стереотипів та ролей // Слов'янський вісник : зб. наук. Праць. — Рівне : РІС КСУ, 2012. С. 169–172.
27. Крива М. Застосування інтерактивних методів навчання учнів у процесі вивчення біології та хімії у загальноосвітніх закладах України // PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. 2017, t. XXVI, nr 1, s. 131–141.
28. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. К., 2014. 136 с.
29. Літвінова О. В. Проблема формування гендерної ідентичності особистості [Електронний ресурс] / О. В. Літвінова, І. Д. Фокіна // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць. Луганськ, 2010. № 1 (24).
30. Мартинець А.М. Нові педагогічні технології: інтерактивне навчання // Відкритий урок. 2003. № 7-8. С. 28-31.
31. Навчання здорового способу життя на засадах розвитку навичок через систему шкільної освіти: оцінка ситуації / [О.М. Балакірєва (кер. авт.

кол.), Л.С. Ващенко, О.Т. Сакович та ін.] – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 108 с

32. Нагула О. Л. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. О. В. Діденко. 2012. Вип. 5. — Режим доступу: [http:// www.nbu.gov.ua/e-journals/vnadps/2012_5/12_nolprd.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/vnadps/2012_5/12_nolprd.pdf).

33. Настільна книга педагога. Посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром / Упор. В. Андреева, В. Григораш. – Х: Основа, 2006. – 352 с.

34. Новолокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Н. П. Новолокова. – Х.: “Основа”, 2012. – 176 с

35. Олійник Л. М. Статеве виховання : навч. посібник з питань статевого виховання дітей від народження до юнацького віку. Миколаїв : Прінт-Експрес, 2010. 112 с.

36. Освітні технології : Навч.-метод. посібник / За заг. ред. О. Пехоти. Київ: А.С.К., 2001. 256 с.

37. Острадчук О. А. Ігрові технології в контексті сучасної шкільної освіти. Методичний посібник Вінниця: ММК, 2012. 206 с.

38. Півень Л.М. Активізація пізнавальної діяльності школярів шляхом використання інтерактивних методів навчання. Миколаїв, 2003. 36 с.

39. Плахтій П.Д., Галаченко О.О. Вікова фізіологія. Теорія, практикум, тести: Навчальний посібник.П.Д. Плахтій, О.О. Галаченко. Львів: «Новий світ. 2000», 2021. 272 с.

40. Плахтій П.Д., Плахтій Д.П. Основи загальної і вікової фізіологій людини: Навчальний посібник. П.Д. Плахтій, Д.П. Плахтій. Львів: Видавництво «Новий світ - 2000», 2020. 346 с.

41. Плахтій П.Д. Фізіологія людини : практикум для вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2005. 240 с.

42. Плахтій П.Д. Фізіологія людини : в 3-х частинах. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А, 2008. 212 с.

43. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності / В кн.: Книга методиста: Довідково-методичне видання / Упор. Г. Ливиненко, О. Вернидуб. – Х.: Торсінг плюс, 2006. – С. 618–630.

44. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.

45. Принцип «Рівний – рівному». — Режим доступу: <http://www.y-peer.kg/peer>

46. Роль сім'ї у формуванні здорового способу життя дітей та молоді / [О.О. Яременко, О.М. Балакірева, Г.В. Беленька та ін.] – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2004. – 196 с

47. Роль та значення статевого виховання підлітка та попередження ВІЛ. - <http://orcassd.com.ua/ua/publications/news/118-rol-ta-znachennia-statevoho-vykhovannia-pidlitka-ta-poperedzhennia-vil>

48. Савченко О. Основи здоров'я: Програми для 1-4 класу / [О. Савченко, Н. Бібік, Т. Бойченко та ін.] // Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – С. 187-201.

49. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків : Вид. Група «Основа», 2004. 128 с.

50. Слюсаренко Н. В. Статеве і гендерне виховання підростаючого покоління // Педагогічний альманах : зб. наук. праць. Вип. 9 / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон : РІПО, 2011. С. 6–10.

51. Сучасні шкільні технології. Ч.2 Упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. – 2-ге вид., стереотипне. Київ : Ред. заг.пед. газ., 2005. 128 с.

52. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали / за заг. ред. Г. М. Лактіонової. К. : Наук. світ, 2004. 107 с.

53. Філімонов В. І. Фізіологія людини : підручник. Київ : Медицина, 2010. 775 с.
54. Фіцула М. М. Педагогіка: Посібник. Київ : Академія, 2000. 544с.
55. Формування сексуальної культури молоді / [Балакірева О.М., Галустьян Ю.М., Корегін О.Я. та ін.] К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2004. 132 с.
56. Чайченко Г. М., Цибенко В. О., Сокур В.Д. Фізіологія людини і тварин : Підручник для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Вища школа, 2003. 463 с.
57. Шакур В.І. Злочинність неповнолітніх: нові виклики для України В.І. Шакур // Вісник Верховного суду України. 2003. № 6(40).
58. Шемовнева Л. О. Використання інноваційних методів на уроках біології // Біологія : наук.-метод. журн. 2011. № 3. С. 2-4.
59. Шулдик В. Інтерактивні технології навчання у грі на уроках біології // Біологія і хімія в шк. : наук.-метод. журн. 2005. № 4. С. 17-20.